

Milli özünüdərk və istiqlal ədəbiyyatı

Məmməd Araz yaradıcılığında rəqəmlərin simvolikası

Gülınar Osmanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu, Azərbaycan.
E-mail: gulnar_osmanova@list.ru

Annotasiya. Məqalədə çağdaş Azərbaycan poeziyasının tanınmış nümayəndəsi Məmməd Arazın yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnmə baxımından araşdırılır. Yeni tipli şeirin yaradıcılarından olan M.Araz əfsanə motivlərindən, mifoloji elementlərdən, ümumiyyətlə, müxtəlif folklor nümunələrindən istifadə etmişdir. Məqalədə diqqətə çatdırmaq istədiyimiz əsas məsələ şeirin rəqəmlərin simvolikasından məharətlə bəhrələnməsidir. Xalq təfəkküründə və mifologiyasında rəqəmlər öz geniş əksini tapmışdır. Rəqəmlər özündə müəyyən sirləri daşdığı üçün M.Araz onlardan məharətlə istifadə etmiş, hətta bu bəhrələnmə onun şeirlərinin daxili quruluşuna, poetik biçiminə də təsirsiz qalmamışdır. Buna şeirin "İnsan ürəyi", "Şair, nə qazandı?", "Altı qızdan biri Pəri" şeirlərini, "Üç oğul anası", "Yeddi bulaq əfsanəsi" və s. poemalarını nümunə göstərmək olar. Belə ki, şair üç, altı, yeddi və s. rəqəmlərin sakral xüsusiyyətlərini ustahqla vurğulamışdır. Bu da onun poema və şeirlərinin koloritini daha da artırmışdır.

Açar sözlər: poeziya, M.Araz, folklor, rəqəmlər, say sistemi, simvollar

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.04.2020; qəbul edilib – 20.04.2020

The symbolism of numbers in Mammad Araz's creativity

Gulnar Osmanova

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Folklore of ANAS, Azerbaijan.
E-mail: gulnar_osmanova@list.ru

Abstract. The article discusses the work of the famous representative of modern Azerbaijani poetry, Mammad Araz, with the goal of enrichment through oral folk literature. One of the creators of a new type of poetry M.Araz, used the motives of legends, mythological elements and various folklore patterns in general. The main question that we want to draw attention to in the article is the skillful use of symbolism of numbers on this. The numbers are widely reflected in folk thinking and mythology. Since the numbers carry certain secrets, M.Araz skillfully used them, and even this enrichment did not bypass the internal structure and poetic format of his poems. An example of this is the "Human heart", "Poet, what have you achieved?", "One of the six girls – Pəri", "Mother of three sons", "The legend of the seven springs" and other poems of the poet. Thus, the poet masterfully emphasized the sacred peculiarity of the numbers three, six, seven and so on. And this further enhanced the colour of his poems.

Keywords: poetry, M.Araz, folklore, numbers (figures), numerical system, symbols.

Article history: received – 14.04.2020; accepted – 20.04.2020

Giriş / Introduction

Məmməd Araz müasir Azərbaycan ədəbiyyatında yeni tipli şeirin yaradıcılarından biridir. Onun şeirləri üçün incə lirizm, fikir və hissin pozulmaz vahdətli, təbii duyum həssaslığı xarakterikdir. Mövzu baxımından da şeirin əsərləri çox rəngarəngdir. Onun istər vətənpərvərlik, istər təbiətin tərannümü, istərsə də fəlsəfi aspektdə yazdığı əsərləri özünəməxsusluğu ilə seçilir. M.Araz poeziyasının özəlliyini müəyyənləşdirən əsas cəhətlərdən bir şifahi xalq yaradıcılığından bəhrələnmədir.

Xalq həyatını, məişətini, işini onun bədii yaradıcılığında ayn təsvür etmək olmur. İnsan dünyaya gələndən dünyadan keçəndək layladan tutmuş ağıyadək xalq şeiri ilə mənəvi bağlanır, bu tükənməz xəzinədən qidalanır. Əgər bu insan yaradıcı şəxsiyyət olarsa, öz əsərlərində şifahi xalq ədəbiyyatına münasibətini bildirmədən keçinə bilmir, çünki folklor bütün sənət növlərinin örnəyidir. Xalq ədəbiyyatı bizdən əvvəl yaşayanların əsrlər boyu qazandıqları həyat və əmək təcrübəsini, eləcə də daxili, mənəvi aləmini əks etdirən əsl müdriklik xəzinəsidir. Odu ki, M.Araz da xalq yaradıcılığından istifadə edərək əsərlərini daha da koloritli etmişdir. A.Abdullayevanın da dediyi kimi, "xalq sənətindən yaradıcı surətdə bəhrələnmə, bu həmişə sərin bulaqdan su içən müasir şairlərdən biri" olan Məmməd Araz bir çox şeirlərində və poemalarında folklorizmlərdən istifadə etmişdir. Buraya əfsanə motivləri, mifoloji elementlər, müxtəlif folklor nümunələri aiddir.

Məqalədə diqqətə çatdırmaq istədiyimiz əsas məsələ şeirin rəqəmlərin simvolikasından məharətlə istifadə etməsidir.

Yunan filosofu Pifaqor demişdir: "Dünya ədədlər üzərində qurulub".

Kornelius Aqripaya görə isə, ədədlər yalnız rəqəm və işarələrin ifadə etdiyi kəmiyyət göstəricisi deyil, onlarda başqa bir qüvvə də vardır. Ədədlərin ifadəsi olduğu bu qüvvə təbiətdə şeylərlə qaydalar arasında olan okkult əlaqələrdədir.

Əsas hissə / Main Part

Tarixən bir çox xalqlarda müxtəlif rəqəmlər müqəddəs sayılmışdır. Məsələn, türklər 9-u, misirlilər və yunanlar 12-ni, ərəblər 3, 7 və 40 rəqəmlərini, moңqollar 6 və 60 saylarını müqəddəs bilmişlər. Qədim şumerlərdə və skiflərdə 7 sayı müqəddəs idi. Belə ki, onlar 7 sayının yaradılışla bağlılığına, göyün və yeraltı dünyanın 7 qatından ibarət olmasına inanmışlar.

Yeddi xalq təfəkküründə və mifologiyasında da əsas rəqəmlərdən sayılır. Göyün yeddi qatından ibarət olması, həftədə yeddi günün, göy qurşağında yeddi rəngin mövcudluğu, musiqinin yeddi not üzərində yaradılması və s. buna əyani sübutdur.

Görünür, şeirin "Yeddi bulaq əfsanəsi" poemasında məhz yeddi rəqəmindən istifadə etməsi bu rəqəmin müqəddəs olduğundan irəli gəlir. Bu da bir növ xeyir qüvvələrin – günahsız yeddi qızın qələbəsinin müqəddəsliyini göstərmək üçün bir priyomdur. Bu priyomdan tarix boyu bir çox sənətkarlar istifadə etmişlər. Maraqlıdır ki, iki əsas rəqəm – üç və dördün toplanmasından alınan yeddi ilə bütün kainatın yeddiqatlı modeli qurulur: ona görə də mifoloji strukturlarda bu rəqəm səyyarələrin, planetlərin payına düşür. "Yeddi" rəqəminin sakrallaşmasına qədim türk-runik abidələrində, klassik Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında, nağıl və eposlarda təsadüf edilir. Buna dəhi şairlərimiz N.Gəncəvinin "Yeddi gözəl", M.Fuzulinin "Yeddi cam", böyük özbək şairi Ə.Nəvainin "Yeddi səyyarə" poemalarını misal göstərmək olar. Yeddi səyyarə dedikdə, Ayla yanaşı, digər səyyarələr – Günəş, Zühəl – Saturn, Muştəri – Yupiter, Mərrix – Mars, Zöhrə – Venəra, Uta-rid – Merkuri nəzərdə tutulur. Göy türk imperiyası dövründə də türklər arasında "yeddi" rəqəmi göylə yerin vahdətini bildirirdi.

Folklorşünas alim Ramil Əliyev "Riyazi mifologiya" kitabında yeddi rəqəmi haqqında belə yazır: "Folklor nümunələrində də xüsusilə yeddi rəqəminin gen-bol işlənməsinin səbəbi bu rəqəmin yarandığı arxaik mifoloji düşüncədə son hədd olması, lap qədim ibtidai insanların saylarla bağlı biliyinin oraya qədər olması ilə bağlıdır. Yeddinin tanrı rəqəmi kimi şüurlarda yer alması folklor nümunələrində bu rəqəmin metaforik şəkildə işlənməsinə səbəb olmuşdur" [1, s.59].

Belə ki, rəqəmlər xalq təfəkküründə və mifologiyasında da öz geniş əksini tapmışdır. Biz xalqımızın çoxəsrlik mədəni mədəniyyətinin tərkib hissələrindən biri olan folklorlarda – “Üç bacının nağılı”, “Yeddi qardaşlar”, “Üç şahzadə”, “Yeddi dağ alması”, “Üç qardaş”, “İki yoldaş” və s. nağılların sərlövhisində, bundan başqa bir sıra dastanların mətnində də bu rəqəmlərlə qarşılaşırıq. M.Araz da bundan çox məharətlə istifadə etmişdir. İki, üç, altı, yeddi rəqəmlərinə onun yaradıcılığında tez-tez rast gəlinir. Məsələn, “Şair, nə qazandı?” şeirində oxuyuruq:

*Onu görməmişdim o illərdə ki,
Xəyanət yağandı mərdanəliyə,
Zaman da ikili, zaman da iki,
Zaman da yorğandı mərdanəliyə [4, s.81].*

“Əgər mən özümle üz-üza gələmsən” şeirində də iki rəqəmi aşağıdakı kimi verilmişdir.

*Bu vəsiyyətl! Bu, özündən özünə məktub!
Varlığı yox, “var” – desə də beləsi, vallah.
İkilsək “mənim” – biri ölümə məhkum,
O biri də öz-özünə öləsi, vallah!.. [4, s.122-123]*

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, şair dualizm məsələsinə toxunur. Belə ki, iki ilə xeyirlə şəər, işıqla qaranlıq, yaxşı ilə pis qoşalır və dünyanın əkslikləri doğulur. Gündüz və gecə kimi əks anlayışların rəqəmi olan iki tarazlıq və kontrast mənasında işlənir, müsbət və mənfi keyfiyyətləri birləşdirərək tarazlıq yaradır.

“Altı qızın biri pəri” şeirində isə altı rəqəmi nəzərə çatdırılır.

*Altı qızın biri Pəri...
Mənə elə gəlirdi ki,
Harda isə küləklər də
Qoşulubdu altı qıza,
Bənövşələr, çiçəklər də
qoşulubdu altı qıza [3, s.174].*

Altı inam rəmzidir. O həm tək, həm də cüt ədədlərə bölünərək sanki onları birləşdirir. Altı Oğuz türklərinin təsəvvüründə iki üçlüyün vəhdətini bildirir. Birinci üçlüklə Kosmos (Gün, Ay və Ulduz), ikinci üçlüklə isə Yer və onun orbiti (Dağ, Dəniz və Göy) yaranmışdır.

Şairin “Üç oğul anası” poeməsindəki üç rəqəmindən də danışmaq istərdik. Üç dəyişkənlik deməkdir, keçmişin, indinin və gələcəyin rəmzi olan üçbucaqla işarə edilir. İstedad və şəən əhvali-ruhiyyəni ifadə edir, uyğunlaşmaq rəmzidir.

Üç ilk say sistemini formalaşdırmaqla yanaşı, təkə mütləq bütövlük, üstünlük, ağıl-yetkinlik (insanda ağıl, güc və görünüş) deyildi, həm də mifopoetik strukturların ilkin tam variantının başa çatması və sosial konstruksiyaya (həkimliyyətlə üç qardaşdan birinə çatır) idi.

Sözgedənlə poemada yuxu ilə bağlı səhnə verilmişdir. Gülsənəm ana yuxuda hana toxuduğunu və hananın od tutub yandığını görür, sanki baş verəcək hadisələr ona yuxusunda əyan olur. Bununla bağlı aşağıda verilmiş nümunə maraqlıdır. Çünki biz rəqəmlərini – sayların işlənməsinə M.Araz yaradıcılığında tez-tez rast gəldiyini vurğulamışdıq. Burada yenə də həmin məsələyə qayıtmaq istərdik. Rəqəmlər özündə müəyyən sirləri daşdığı üçün şair onlardan məharətlə istifadə etmiş, hətta bu bəhrələnmə onun şeirlərinin daxili quruluşuna, poetik biçiminə də təsiriz qalmışdır.

*Sonra da çox şeylər düşdü yadına,
Hicran mızrab vurdu xatirəsinə:*

*– Gülgöz, pis yuxular əl çəkə birçə...
Hana toxuyuram gördüm bu gecə [5].*

Bu bənddə hana sözü işlənmişdir. Hana xalça toxumaq üçün lazım olan vasitədir. Qədim zamanlardan bizim günlərə qədər əlla toxunan xalçaları hana adlanan sadə dəzgahlarda toxuyurlar. Hana, paralel və əks tərəfləri olan dördbucaqlı şəklində toxucu dəzgahdır. Onun iki növü – şaquli hana və üfüqi hana olmuşdur. Hanada sanki göy qurşağının 7 rəngi – qırmızı, narıncı, sarı, yaşıl, mavi, göy, bənövşəyi rənglər mövcuddur.

*Elə toxuduqca qalxır yuxarı,
Nə əvvəli vardır, nə də axırı...
Düşündüm: ay canım, nə hanadır bu,
Torpaqda bir ucu, göydə bir ucu... [5]*

Şair şeirlərində bədii ifadə vasitələrini işlədərək də saylardan istifadə etmişdir. Bədii təzad və təkrirlərin işlənməsi buna nümunə ola bilər. Məsələn, yuxarıdakı bənddə təzadlardan istifadə olunmuşdur ki, bu da məzmunca bir-birinə əks, zidd anlayışların köməyi ilə yaradılır. Nümunədə əvvəl-axır, torpaq, yəni yer-göy kimi sözlər qarşılaşdırılır. Ümumiyyətlə, M.Araz yaradıcılığında bu cür təzadlara çox rast gəlinir. Məsələn, “İnsan ürəyi” şeirini oxuyanda bunun şahidi olurıq:

*Ürəkə ay doğur, günəş də batır,
Göy qopur, ildırım çaxır ürəkə.
Tufan da hayqırır, sukut da yatır,
Alov da, gurşad da yağır ürəkə [3, s.31-32].*

Poemanın aşağıdakı bəndində isə şair dörd yana ifadəsini 4 cəhətə mənasında işlədərək sanki qəhrəmanın başına gələn hadisənin qloballığını nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

*Ürəyim döyündü, qanım qaraldı:
Birdən göy kışnağı, hava qaraldı,
İldırım şığıyıb düşdü dörd yana,
Yandı toxuduğum yarımçıq hana... [5]*

Poemada təkrirlər də verilmişdir. Aşağıdakı bənddəki təkrir – anafora əhəngdarlığı artırır və fikri qüvvətləndirir.

*“Ay yandı, ay yandı” – qışqırdım birdən,
Yaxşı ki, ayıldım öz səsimə mən;
Gördüm ki, eləyəm qan-tər içində,
Ürəyim çürpür qəhər içində [5].*

Mifoloji ənənəyə görə, gələcək hadisələrin bildirilməsi yolu yuxu vasitəsilə gerçəkləşir. Qeyd edək ki, yuxu ilə bağlı motivlərə daha çox Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının minillik yazılı əbədisi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında rast gəlinir:

“Sən demə, xanım, o gecə Qalın Oğuzun dayağı, Bayındır xanın kürəkəni, Ulaş oğlu Salur Qazan yuxuda qarma-qarışq əhvalat gördü, hövnlək ayağa durdu. Dedi: “Qardaşım Qaragünə, birlirənmi yuxumda nə gördüdü? Qara-qayğılı əhvalatlar gördüm. Hündür evimin üzünə göydən ildırım çaxdığını gördüm. Qatı, qara dumanın düşərgəmin üstünü bürüdüyünü gördüm. Quduz qurdların evimi dəldiyini gördüm. Qara dəvənin ənsəmdən qapdığını gördüm. Gördüm ki, qara saçın qarğı kimi uzandı, uzandıqca gözümü örtür. Əllərimdə on barmağımı qan içində gördüm. Bu yuxunu görəndən bəri ağılım-huşumu yığa bilmirəm, Xan qardaşım, mənim bu yuxumu yoz mənimçin!”

Qaraqunə dedi: “Qara bulud dediyin sənin taleyindir. Qar ilə yağmur dediyin sənin qoşunundur. Saç qayğıdır, dərdi-sərdir. Qan – qanqaralıqdır. Qalanın yoza bilmərəm, Allah yozsun” [2, s.47].

Buradan görüldüyü kimi, yuxu insanın ilk mifi, dünyaduyumdur. Necə ki, Qazan xan gələcəkdə baş verəcək hadisələri yuxusunda görür, eləcə də M.Arazın qəhrəmanı da yuxuda gördüyü hadisəni pis xəbərlər eşidəcəyi kimi yozur. “Dədə Qorqud” kitabından da məlum olduğu kimi, oğuzlar yuxunu “kiçik ölüm” adlandırmışlar.

Nəticə / Conclusion

M.Araz da xalqın qədim zamanlardan geniş yayılmış mifik inamlarını – qəzavü-qədərin yuxuda görülməsini, yuxunun ölüm aktu ilə eyni olmasını poemaya gətirmişdir. Bu da şairin doğma kökə bağlılığından, xalqımızın mifopoetik düşüncəsini yaxşı bilməsindən, daima ondan yararlanmasından irəli gəlir. O, insanın kökə, doğma yurda bağlılığını həmişə əsas meyar kimi götürmüşdür. Odur ki, mayası vətənpərvərliklə yoğrulmuş M.Araz poeziyası həmişə yaşayacaq və gələcək nəsillərə örnək olacaq.

Ədəbiyyat / References

1. Əliyev Ramil. Riyazi mifologiya. Bakı, Nurlan, 2008.
2. Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyası. İki cildə, I cild. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 2000.
3. Məmməd Araz. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004.
4. Məmməd Araz. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, II cild. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004.
5. <http://www.memmedaraz.az/?menu=224>
6. İsa Həbibbəyli. Xalq şairi Məmməd Araz. Bakı, “Azərbaycan”, 1999.

Символика чисел в творчестве Мамеда Араза

Гюльнар Османова

Доктор философии по филологии

Институт Фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: gulnar_osmanova@list.ru

Резюме. В статье рассматривается творчество известного представителя современной азербайджанской поэзии Мамеда Араза и его обогащения за счет устной народной литературы. Один из создателей нового типа поэзии М.Араз использовал мотивы легенд, мифологические элементы и различные фольклорные образцы в целом. Основной вопрос, на который обращено внимание в статье, – искусное использование поэтом символика чисел. Цифры нашли широкое отражение в народном мышлении и мифологии. Поскольку цифры несут в себе определенные секреты, М.Араз умело использовал их, и это обогащение не обошло стороной внутреннюю структуру и поэтический формат его стихов. Примером этого можно показать стихотворения “Человеческое сердце”, “Поэт, чего ты добился?”, “Одна из шести девушек пэри”, “Мать трех сыновей”, “Легенда о семи родниках” и другие поэмы поэта. Таким образом, поэт мастерски подчеркнул сакральную особенность цифр три, шесть, семь и так далее. А это еще больше усилило колорит его поэм и стихов.

Ключевые слова: поэзия, М.Араз, фольклор, цифры, система чисел, символы